

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԳԱՆՁԱ-
ԿԵՑԻՈՑ. ԹԻՖԼԻՍ 1909 Գ. 30 Կ.

Լոյս տեսաւ Կիրակոս Գանձակեցու պատմութիւնը հանգու-
ցեալ Ա. Ղուկասեանի կտակած գումարի շնորհիւ:

Բայց ում համար:

Նրեսուն տարուց աւելի հրատարակուող «Մշակ» թերթը և
մեծ զոհողութիւններ ստացած «Հորիզոնը», որինախորդները մեծ
ջանքով հազիւ էին տարածւում, բաւա՛յան մեծ պարտք ունին: Կար-
դացող չկայ: Հայինտէլիգիւնցիան մայրենի լիզուով չի կարգում:
Կովկասում կայ առնուազն 3—5 հազար ինժեներ, բժիշկ, իրաւա-
բան, բանկիր և այլ բարձրագոյն կրթութիւն ստացած հայեր, ու-
րոնցից հինգ հարիւրը միայն հայերէն կարդալ և հասկանալ գի-
տեն: Կարդալ և հասկանալու համար աշխատանք և գաղափարի
սէր է հարկաւոր, իսկ հայ ժողովրդի ղեկավարները միշտ այս-
յատկութիւններից զուրկ են եկել: Հայ մարդը երբոր մի փոքր
ոյժ է սկսում զգալ՝ նա ամեն բան մոռանում է: Այսպէս են ե-
ղել ոչ թէ վատ տարրերը, այլ և գաղափարական գործիչները,
ոչ միայն երեկուայ չքաւոր միլիոնատէրերը, որոնք ամօթ են հա-
մարում իրենց որդիներին հայերէն սորվեցնելու, այլ և գաղափա-
րի և իբր ազգասիրութեան համար գործողները:

Նրբոր հայը ուժեղանում է, նա իբրև դարևոր ստրկութեան
ընտելացած մարդ, ձգտում է ստրկացնել: Այս պատճառով գաղա-
փարի համար և ժողովրդի օգնութեամբ ստեղծուած կուսակցու-
թիւնները շատ շուտ մոռացան իրենց գոյութեան պատճառը և
նպատակը, երբոր ոյժ ստացան՝ նրանց մարդիկ սկսեցին ա-
ւելի վատթար բռնութիւններ կատարել, քան թէ այն բռնակալ-
նելը, որոց դէմ նրանք կռւում էին: Աւազակութիւն, անմեղ
մարդիկների սպանութիւն. առևանգում և հազար տեսակ անիրաւու-
թիւններ կատարուեցին: Նոր կարդացինք «Մշակ»-ում Թաւրի-
զից մի հայ կնոջ սպանութեան մասին, որ կատարուել է կուսակ-
ցական տականքների ձեռքով կողոպուտի համար: Բռնութիւնը

բնականաբար ստեղծում է վրիժառու թեան ձգտում և այս պատճառով հայի անդուապ եսամոլութիւնը միշտ ստեղծել է դաւաճանութիւն: Այս երկու յատկութիւնները, ոյժ ունեցած ժամանակ անդուապ և յանդուգն և վրէժխնդիր լինելու այդ ձաւարաւ, վաղուց վկայում են բոլոր հայ պատմագիրները: Կիրակոս Գանձակեցին Անի քաղաքի մի աւերումի մասին, որ կատարուեց թաթարների ձեռքով, գրում է, որ քաղաքը շատ հարստացել է և յանդգնացել, իսկ յանդգնութիւնը և ամբարտաւանութիւնը, ասում է հեղինակը, միշտ տանում է դէպի կորուստ. «և յոյժ փարթամ էր քաղաքն ամենայն իրօք: Վասն որոյ յաղթութիւն՝ յամբարտաւանութիւն ած զնոսա, և յամբարտաւանութիւնն ի կորուստ, որպէս սովոր է առնել յիսկզբանց և այսր»: Յետոյ պատմագիրը պատմում է, որ Չարմաղանն, որ պաշարել էր քաղաքը դեսպան ուղարկեց և պահանջեց անձնատուր լինելու, իսկ ամբօրը սպանեցին դեսպաններին: Այս պատճառով քաղաքը և պաշարուեց և սկսուեց մատնութիւնները (այժմ էլ երբ բանտարկութիւնները սկսուեց՝ մատնիչներ թիւը անհամար է):

«Այլ և ոմանք յիշխանաց քաղաքին ձեռնատու եղեն առ թշնամիսն, զապրուստ անձանց շահելով (այժմ էլ ռոճիկներ են ստանում, և նոցա կոչեալ արտաքս 'ի քաղաքէն բազմութիւն, խոստացան ոչինչ առնել նոցա չար. և նոցա կոչեալ արտաքս 'ի քաղաքէն բազմութիւն, բաժանեցին զնոսա յինքեան, և սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին անհասարակ անողորմաբար, սակաւ կանայս և մանկունս թողեալ, և արս արուեստաւորս, զոր վարեցին 'ի գերութիւն. և ապա մտեալ 'ի քաղաքն, առին զինչսն և զստացուածս նոցա, և կողոպտեցին զամենայն եկեղեցիս, և աւերեալ քանդեցին զամենայն քաղաքն, եղծին և ապականեցին զփառս վայելչութեան նորա (երես 245):

Այսօր էլ մեզ հետ նոյնպէս են վարւում մեր պատմական յատկութիւնների պատճառով: Թուրքիայի կոտորածները տեղի ունեցան 1895 թուին այն ժամանակուայ դեկավարների և զործիչների անմոութեան շնորհիւ, իսկ երբոր Օրմանեան սրբազանի պատրիարքութեան ժամանակ կոտորած չեղաւ՝ հայերը նրան տապալեցին: Մամուլը արձանագրել է արդէն որ Ադանայի կոտորածների մէջ Մուշեղ եպիսկոպոսը ազգասիրաբար մեծապէս նըպաստել է այդ արհաւիրքի ծագման:

Հանգ. Գէորգ Կաթուղիկոսի ժամանակ Ս. Էջմիածինը սկսեց հրատարակել Էջմիածնի գրադարանում եղած հայ պատմագիրների երկերը, բայց ահագին քանակութեամբ այդ գրքերը կարծեմ մինչև այսօր էլ թափուած են այնտեղ, որովհետև կարդացող չ'կայ,

փող տուող չկայ գրքի և գրի համար, իսկ եթէ հայ հարուստի գլխին տուող լինի՝ նա տասը միլիօն կ'տայ ժողովուրդը կոտորել տալու համար և ժողովիկ կ'գտնուին, որ այդ նպատակով փող կ'ժողովեն, իսկ գրքի, գրականութեան և հային յատուկ և նրա քսակական արժանիքը կազմող կուլտուրական գործերի համար շատ դժուարութեամբ կարելի է միջոցներ գտնել:

Մի յիսուն տարի Կովկասում հայը իրեն յատուկ խաղաղ կուլտուրական գործերով էր ապրում և նա փարթամացաւ, հայ ժողովուրդը բազմացաւ, ուստի և իբրեւ անհեռատես ժողովուրդ կամեցաւ Բերլինի 61 յօդուած ունենալ, որ այսօր չկայ և որի պատճառով կէս միլիօն ժողովուրդ կոտորուեց ու տարագրուեց, երկիրը դատարկուեց, հայթուրքական կոտորածներ առաջ եկաւ Կովկասում, Նախջևանի, Բաքուի, Գանձակի, Շուշուայ, Ղուբայի, Եւլախի և այլ տեղերի հայութիւնը տկարացաւ, առետուրը և հողերը անցան ուրիշների ձեռք, ահագին բազմութիւն գաղթեց Կովկասից արտասահման և Ռուսաստան, ուր իհարկէ պիտի անհետանայ և կորչի, որպէս Լեհաստանի, Մոլդավիայի, Հնդկաստանի և այլ տեղերի գաղթականները կորան:

Եթէ մեր պատմագիրները կարդան հայ ժողովրդի անկոչ ղեկավարները՝ շատ բան կ'ովորեն անցեալից:

Գ. ԵՆԳԻՐԱՐԵԱՆ

ՄՏԱՑՈՒԱԾ ԳՐՔԵՐ

- Գ. Կոստանեանց. Հառիճայի վանական ընկերութեան յիշատակարանն ու հաշիւը պաշտօնական գրութիւններով և պատկերներով. Ալէքսանդրապօլ 1910.
- Բենիկ սարգսպետ. Երուանդ վարդ. տ. Մինասեան և Հայոց եկեղեցու վերանորոգութեան խնդիրը Տիֆլիզ 1910.
- Թատրոն և երաժշտութիւն Ա. Մայիլեանի. յաւելուած—դրամատիքական պօէզիա Վ. Տ.—Ար. Բագու 1910: